

Dilshoda Z. TO'QBOYEVA,

Katta o'qituvchi, Navoiy davlat universiteti, Navoiy, O'zbekiston

E-mail: toqboyevaldilshoda@gmail.com, ORCID: 0009-0006-6483-8285

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent F.Aminova taqrizi asosida

O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILAR MA'NAVY QIYOFASINI SOTSIOKORREKSIYALASHNING PEDAGOGIK STRATEGIYASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'smir yoshdagi o'quvchilar ma'naviy qiyofasini sotsiokorreksiylashning pedagogik asoslari nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi o'smirlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy ijtimoiy-pedagogik omillarni aniqlash va ular asosida sotsiokorreksiya pedagogik strategiyani ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil, tizimlashtirish va pedagogik modellash metodlaridan foydalanildi. O'rganilgan manbalar tahlili o'smirning ma'naviy qiyofasi qadriyatlar, axloqiy anglash, empatiya, iroda, o'zini boshqarish, mas'uliyat va ijtimoiy xulq-atvorning o'zaro bog'liqligi asosida shakllanishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: O'smir, o'quvchi, ma'naviy qiyofa, sotsiokorreksiya, ma'naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik strategiya, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, tengdoshlar muhiti, refleksiya.

A PEDAGOGICAL STRATEGY FOR THE SOCIO-CORRECTION OF THE MORAL CHARACTER OF ADOLESCENT STUDENTS

Annotation

This article presents a theoretical analysis of the pedagogical foundations for the socio-correction of the moral character of adolescent students. The study aims to identify the key socio-pedagogical factors influencing the moral-ethical development of adolescents and to develop a socio-correctional pedagogical strategy based on these factors. The research employed methods such as theoretical analysis, comparative analysis, content analysis, systematization, and pedagogical modeling. An analysis of the sources indicated that an adolescent's moral character is formed through the interplay of values, moral awareness, empathy, willpower, self-regulation, responsibility, and social behavior.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ СОЦИОКОРРЕКЦИИ НРАВСТВЕННОГО ОБЛИКА УЧАЩИХСЯ-ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье представлен теоретический анализ педагогических основ социокоррекции нравственного облика учащихся-подростков. Цель исследования — выявить ключевые социально-педагогические факторы, влияющие на нравственно-этическое развитие подростков, и разработать на их основе педагогическую стратегию социокоррекции. В работе использованы такие методы, как теоретический и сравнительный анализ, контент-анализ, систематизация и педагогическое моделирование. Анализ источников показал, что нравственный облик подростка формируется в результате взаимодействия ценностей, нравственного сознания, эмпатии, волевых качеств, саморегуляции, ответственности и социального поведения.

Ключевые слова: Подросток, учащийся, духовный облик, социокоррекция, духовно-нравственное воспитание, педагогическая стратегия, социально-эмоциональное развитие, среда сверстников, рефлексия.

Kirish. O'smirlarning ma'naviy rivojlanishi axloqiy meyorlarni bilish bilan chegaralanmaydi. Ularning real xatti-harakati, boshqalarga munosabati, o'z hissiyotlarini boshqarishi, mas'uliyatni his qilishi va ijtimoiy vaziyatlarda qaror qabul qilishi ham ma'naviy qiyofaning muhim ko'rsatkichlari hisoblanadi. Malti, Galarneau va Peplak o'smirlik davridagi axloqiy rivojlanishni axloqiy hissiyotlar, axloqiy xulq-atvor va ijtimoiylashuv bilan bog'liq kompleks jarayon sifatida tavsiflaydi [1]. Mazkur yondashuv ma'naviy qiyofani faqat bilim yoki e'tiqod bilan emas, balki xulq-atvor bilan ham bog'lash zarurligini ko'rsatadi.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ham o'quvchi yoshlarning ma'naviy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilgan. Abdurahmonova o'quvchi yoshlarning sog'lom tafakkurini shakllantirishda ma'naviy merosning o'rnini alohida ta'kidlaydi [2]. Bu fikr o'quvchilarning ma'naviy qiyofasini shakllantirishda milliy ma'naviy meros va qadriyatlardan foydalanish zarurligini asoslash uchun muhimdir.

Besova tomonidan o'rganilgan ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari ham shaxsning ma'naviy rivojlanishini ta'lim jarayonidan ajratib bo'lmayligini ko'rsatadi [3]. Demak,

o'quvchining ma'naviy qiyofasini shakllantirish faqat maxsus tarbiyaviy tadbirlar bilan emas, balki ta'limning umumiy mazmuni va pedagogik munosabatlar orqali ham amalga oshirilishi kerak.

O'smirning shaxsiy rivojlanishida iroda va o'zini boshqarish ham muhim ahamiyatga ega. Ilyinning iroda psixologiyasiga oid tadqiqotlari inson xatti-harakatlarini boshqarishda irodaviy jarayonlarning rolini tushunish uchun nazariy asos beradi [4]. Shu nuqtai nazardan, ma'naviy jihatdan yetuk o'quvchi nafaqat to'g'ri xatti-harakatni bilishi, balki murakkab vaziyatda o'z xatti-harakatini boshqara olishi bilan ham ajralib turadi.

O'smirlarning rivojlanishida tengdoshlar muhitining ta'siri ham muhim. Giletta va hammualliflarning meta-tahlilida 60 ta mustaqil tadqiqotdan olingan 233 ta effect size tahlil qilingan. Natijada tengdoshlarning xulq-atvori bolalar va o'smirlarning keyingi xulq-atvoridagi o'zgarishlarni statistik jihatdan ahamiyatli darajada bashorat qilishi aniqlangan [5].

Zamonaviy tadqiqotlarda ijtimoiy-emotsional ta'limning imkoniyatlari ham keng o'rganilgan. Cipriano va hammualliflarning meta-tahlili 53 mamlakatdagi 424 ta tadqiqot va 575 361 nafar o'quvchi ma'lumotlarini qamrab olgan. Natijalarda

maktabga asoslangan SEL dasturlari o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional ko'nikmalari, munosabatlari, xulq-atvori, tengdoshlar bilan munosabatlari va maktabdagi faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani aniqlangan [6].

O'zbekiston sharoitida yoshlarning ma'naviy rivojlanishi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78–79-moddalarida bolalar va yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni shakllantirish hamda yoshlarning ma'naviy rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish davlat va jamiyatning vazifalari sifatida belgilangan [7].

Tadqiqotning maqsadi o'smir yoshdagi o'quvchilar ma'naviy qiyofasini shakllantirishga ta'sir etuvchi ijtimoiy-pedagogik omillarni nazariy jihatdan aniqlash va ular asosida sotsiokorreksion pedagogik strategiyani ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi sotsiokorreksiyaning faqat salbiy xulq-atvorni bartaraf etishga qaratilgan pedagogik ta'sir sifatida emas, balki o'smirning ma'naviy-axloqiy, irodaviy va ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi kompleks pedagogik strategiya sifatida asoslashdan iborat.

Metodlar. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Tadqiqot obyekti sifatida o'smir yoshdagi o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi va sotsiokorreksiya bilan bog'liq ilmiy qarashlar olindi.

Nazariy tahlil orqali o'smirlarning ma'naviy rivojlanishi, axloqiy tarbiyasi va ijtimoiylashuviga oid ilmiy qarashlar o'rganildi. Qiyosiy tahlil yordamida mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning yondashuvlari o'zaro solishtirildi. Pedagogik modellashirish yordamida aniqlangan nazariy xulosalar asosida sotsiokorreksion strategiyaning bosqichlari ishlab chiqildi.

Tadqiqotda mahalliy ilmiy manbalar bilan bir qatorda o'smirlarning axloqiy rivojlanishi va tengdoshlar ta'siriga oid ilmiy sharhlar hamda yirik meta-tahlillardan foydalanildi. Malti va hammualliflarning axloqiy rivojlanish bo'yicha sharhi [1], Giletta va hammualliflarning tengdoshlar ta'siri bo'yicha meta-tahlili [5], Cipriano va hammualliflarning SEL bo'yicha meta-tahlili [6] asosiy xalqaro manbalar sifatida tanlandi.

Mazkur maqola empirik tajriba natijalariga asoslanmaganligi sababli natijalar bo'limida muallif tomonidan o'tkazilgan tajriba-sinovga oid statistik ko'rsatkichlar keltirilmaydi. Natijalar ilmiy manbalarni tahlil qilish va ularni pedagogik nuqtai nazardan umumlashtirish asosida shakllantirildi.

Natijalar. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish natijasida o'smirning ma'naviy qiyofasini bir nechta o'zaro bog'liq komponentlar orqali ifodalash mumkinligi aniqlandi.

Birinchi komponent — qadriyatli yo'nalganlik. U o'quvchining milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabatini ifodalaydi. Abdurahmonovning o'quvchi yoshlar tafakkurini shakllantirishda ma'naviy merosning o'rniga bag'ishlangan tadqiqoti ushbu komponentning milliy mazmunini asoslash uchun muhimdir [2].

Ikkinchi komponent — axloqiy anglash. O'quvchi turli vaziyatlarda xatti-harakatlarning to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini tushunishi va uning oqibatlarini baholay olishi kerak. Malti va hammualliflar o'smirlikdagi axloqiy rivojlanishni axloqiy hissiyotlar va xulq-atvor bilan bog'liq holda tahlil qilgan [1].

Uchinchi komponent — emotsional komponent. Empatiya, boshqa insonlarning holatini tushunish va o'z hissiyotlarini anglash ma'naviy xulq-atvorning muhim shartlaridan biridir.

To'rtinchi komponent — irodaviy-o'zini boshqarish komponenti. Ilyinning iroda psixologiyasiga oid qarashlari shaxs xatti-harakatini boshqarishda irodaviy jarayonlarning ahamiyatini tushuntirishga imkon beradi [4].

Beshinchi komponent — ijtimoiy-xulqiy komponent. U o'quvchining boshqa insonlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, hamkorlik qilishi, nizolarni konstruktiv hal qilishi va jamoa hayotida ishtirok etishida namoyon bo'ladi.

Demak, ma'naviy qiyofa faqat "ma'naviy bilim" emas, balki bilim, hissiyot, iroda va xulq-atvorning birligidan tashkil topadi.

Tahlilning ikkinchi natijasi tengdoshlar muhitini sotsiokorreksion jarayonning muhim omili sifatida belgilash bilan bog'liq.

Giletta va hammualliflarning meta-tahlilida 60 ta mustaqil tadqiqotdan olingan 233 ta effect size umumlashtirilgan. Tadqiqot tengdoshlarning xulq-atvori keyinchalik bolalar va o'smirlarning xulq-atvoridagi o'zgarishlar bilan bog'liqligini ko'rsatgan [5].

Mazkur natijadan pedagogik jihatdan muhim xulosa kelib chiqadi: o'quvchining xulq-atvorini o'zgartirishga qaratilgan ish uning ijtimoiy guruhidan ajratilgan holda olib borilmasligi kerak.

Shu sababli sotsiokorreksion faoliyatda kichik guruhlar bilan ishlash, jamoaviy topshiriqlar, hamkorlikdagi loyihalar va o'zaro yordamga asoslangan faoliyatlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Mahalliy manbalar tahlili ma'naviy-axloqiy tarbiya va shaxsning ichki rivojlanishi masalalarining ham muhimligini ko'rsatdi.

Besova ma'naviy-axloqiy tarbiyani shaxsni shakllantirish jarayoni bilan bog'laydi [3]. Zinchenkning ruhiyat va uni tarbiyalashga oid qarashlari esa shaxsning ichki dunyosi va tarbiyaviy jarayon o'rtasidagi munosabatni tushunishga yordam beradi [8].

Bu yondashuvlardan kelib chiqib, sotsiokorreksiya tashqi intizomni ta'minlash bilan cheklanmasligi kerak. Uning asosiy maqsadi o'quvchida tashqi nazoratga bo'lgan ehtiyojni kamaytirib, asta-sekin ichki nazorat va mas'uliyatni shakllantirishdan iborat bo'lishi lozim.

Ilyinning iroda psixologiyasiga oid ishlari ushbu fikrni o'zini boshqarish va irodaviy xususiyatlar nuqtai nazaridan to'ldiradi [4].

Cipriano va hammualliflarning 2023-yilgi meta-tahlili 53 mamlakatdagi 424 ta tadqiqot, 252 ta universal SEL dasturi va 575 361 nafar o'quvchini qamrab olgan. Tadqiqot natijalari SEL dasturlarida ishtirok etgan o'quvchilarda ko'nikmalar, munosabatlar, xulq-atvor, maktab iqlimi, tengdoshlar bilan munosabatlar va maktab faoliyatida nazorat guruhlariga nisbatan ijobiy natijalar kuzatilganini ko'rsatadi [6].

Durlak va hammualliflarning 2011-yildagi meta-tahlilida 213 ta maktabga asoslangan universal SEL dasturi va 270 034 nafar o'quvchi ma'lumotlari tahlil qilingan. Tadqiqotda SEL dasturlarining ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar, munosabatlar, xulq-atvor va akademik natijalar bilan ijobiy bog'liqligi aniqlangan [9].

Ushbu dalillar sotsiokorreksion strategiyada empatiya, o'zini anglash, hissiyotlarni boshqarish, hamkorlik va mas'uliyatli qaror qabul qilishga yo'naltirilgan faoliyatlardan foydalanish uchun ilmiy asos yaratadi.

O'smirning ma'naviy rivojlanishini tashkil etishda uning ta'limiy motivatsiyasini ham hisobga olish zarur. Goncharovning o'smirlarda o'quv faoliyati motivatsiyasini shakllantirishga bag'ishlangan tadqiqoti o'smirlarning ta'lim faoliyatiga munosabatini shakllantirish masalasining pedagogik ahamiyatini ko'rsatadi [10].

Ilmiy manbalar tahlili o'smirlarning ma'naviy qiyofasini sotsiokorreksiyalash bir yo'nalishli pedagogik ta'sir bilan cheklanmasligi kerakligini ko'rsatdi. O'smirning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi uning individual xususiyatlari, tengdoshlari bilan munosabatlari, maktab muhiti va ijtimoiy tajribasi bilan uzviy bog'liq. Shu bois sotsiokorreksion jarayonni o'quvchining mavjud holatini aniqlashdan boshlab, unda ijobiy ijtimoiy tajriba va o'zini boshqarish mexanizmlarini shakllantirishgacha bo'lgan izchil jarayon sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Nazariy tahlil natijasida sotsiokorreksion jarayonning o'zaro bog'liq to'rt asosiy yo'nalishi ajratildi: diagnostik-analitik, individual-korreksion, ijtimoiy-rivojlantiruvchi va refleksiv-baholovchi yo'nalishlar.

Diagnostic-analitik yo'nalish o'quvchining ma'naviy-axloqiy qarashlari, ijtimoiy munosabatlari, emotsional holati va xulq-atvorida namoyon bo'layotgan muammolarni aniqlashni nazarda tutadi. Bunda asosiy e'tibor o'quvchini "muammoli" deb tasniflashga emas, balki uning xatti-harakatiga ta'sir qilayotgan individual va ijtimoiy omillarni aniqlashga qaratiladi. Bunday yondashuv sotsiokorreksiya jazolovchi mexanizmdan diagnostik va rivojlantiruvchi mexanizmga aylantiradi.

Individual-korreksion yo'nalish aniqlangan ehtiyojlarga muvofiq pedagogik ta'sir mazmunini differensiallashtirishni nazarda tutadi. Chunki bir xil xulq-atvor turli o'quvchilarda turlicha sabablar bilan yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli korreksion ishda o'quvchining yoshi, individual-psixologik xususiyatlari, ijtimoiy tajribasi va tengdoshlari bilan munosabatlari hisobga olinishi lozim. Bu bosqichda pedagogning nazorat qiluvchi emas, balki yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi pozitsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy-rivojlantiruvchi yo'nalish sotsiokorreksiyaning markaziy qismi sifatida belgilanadi. Uning mazmuni o'quvchida empatiya, muloqot, hamkorlik, o'zini boshqarish va mas'uliyatli qaror qabul qilish kabi sifatlarini rivojlantirish hamda ularni real ijtimoiy faoliyat orqali mustahkamlashdan iborat. Bunda guruhviy muhokamalar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, jamoaviy loyihalar, ijodiy va ijtimoiy faoliyatlar pedagogik vosita sifatida qo'llanishi mumkin. Ayniqsa, tengdoshlar bilan ijobiy hamkorlikni tashkil etish muhimdir, chunki mavjud tadqiqotlar o'smir xulq-atvorida tengdoshlar ta'siri mavjudligini ko'rsatadi [5].

Refleksiv-baholovchi yo'nalish o'quvchining o'z xatti-harakati va qarorlarini anglash, ularning oqibatlarini baholash hamda zarur hollarda o'z xulqini qayta ko'rib chiqishini ta'minlaydi.

Muhokama. Nazariy tahlil natijalari o'smirlarning ma'naviy qiyofasini sotsiokorreksiylashda faqat bitta pedagogik vositaga tayanish yetarli emasligini ko'rsatadi.

Mahalliy manbalar ma'naviy meros, ma'naviy-axloqiy tarbiya, ruhiyat va irodaning ahamiyatini yoritadi [2]. Xalqaro tadqiqotlar esa o'smirlarning axloqiy rivojlanishi, tengdoshlar ta'siri va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarning rivojlanishiga oid empirik dalillarni taqdim etadi [1]. Shu jihatdan ikki guruh manbalarni birlashtirish sotsiokorreksion strategiyaning nazariy asosini kengaytiradi.

Sotsiokorreksiya nuqtai nazaridan yana bir muhim jihat — jazolash va korreksiya o'rtasidagi farqdir. Jazolash muayyan xatti-harakatni to'xtatishga qaratilishi mumkin, ammo uzoq muddatli pedagogik natija uchun o'quvchida muqobil ijobiy xulq-atvorni shakllantirish talab etiladi. Shu sababli taklif etilgan modelda refleksiya, ijtimoiy faoliyat va o'zini boshqarish alohida bosqich sifatida ajratildi.

Modelning yana bir muhim xususiyati uning bosqichma-bosqichligi hisoblanadi. O'quvchidan birdaniga "to'g'ri xulq" talab qilish o'rniga, avval muammo aniqlanadi, keyin individual yondashuv belgilanadi, ishonchli muloqot o'rnatiladi va ijobiy xulq-atvor amaliy faoliyat orqali mustahkamlanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari o'smir yoshdagi o'quvchilar ma'naviy qiyofasini sotsiokorreksiylashni kompleks pedagogik jarayon sifatida tashkil etish zarurligini ko'rsatadi.

Nazariy tahlil asosida ma'naviy qiyofaning qadriyatli, axloqiy-kognitiv, emotsional, irodaviy, mas'uliyatli va ijtimoiy-xulqiy komponentlari ajratildi. Ularning shakllanishi individual xususiyatlar bilan bir qatorda oila, maktab va tengdoshlar muhiti bilan bog'liqligi aniqlandi.

Mahalliy manbalar ma'naviy meros, ma'naviy-axloqiy tarbiya, iroda va shaxsning ichki dunyosiga e'tibor qaratishi bilan strategiyaning milliy-nazariy asosini tashkil etadi. Xalqaro tadqiqotlar esa axloqiy rivojlanish, tengdoshlar ta'siri va ijtimoiy-emotsional ta'limning ilmiy dalillarini taqdim etadi.

Shu asosda o'smirlar ma'naviy qiyofasini sotsiokorreksiylashning diagnostika → individualizatsiya → dialog → ijtimoiy-emotsional rivojlanish → ijobiy ijtimoiy faoliyat → refleksiya → monitoring ketma-keligidan iborat pedagogik strategiyasi taklif etildi.

Ushbu strategiyaning asosiy farqi shundaki, unda sotsiokorreksiya faqat salbiy xatti-harakatlarni bartaraf etish vositasi sifatida emas, balki o'quvchining ijobiy shaxsiy va ijtimoiy imkoniyatlarini rivojlantirish jarayoni sifatida qaraladi.

Kelgusida mazkur modelni umumiy o'rta ta'lim maktablarida tajriba-sinovdan o'tkazish, ma'naviy qiyofaning mezonlarini diagnostik jihatdan aniqlashtirish va korreksion strategiyaning samaradorligini statistik usullar yordamida baholash muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Malti T., Galarneau E., Peplak J. Moral Development in Adolescence // Journal of Research on Adolescence. 2021. Vol. 31, No. 4. P. 1097–1113. DOI: 10.1111/jora.12639.
2. Abdurahmonova Z.A. O'quvchi yoshlarni sog'lom tafakkurini shakllantirishda ma'naviy merosning o'rni // "Ijtimoiy fanlarni o'qitishning dolzarb masalalari: muammolar, yechimlar va istiqbollar" Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. Samarqand, 2017. B. 239–243.
3. Бесова А.К. Духовно-нравственное воспитание личности в процессе литературного образования учащихся старших классов: дис. ... канд. пед. наук. Москва, 2000. 176 с.
4. Ильин Е.П. Психология воли. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 288 с.
5. Giletta M., Choukas-Bradley S., Maes M., Linthicum K.P., Card N.A., Prinstein M.J. A Meta-Analysis of Longitudinal Peer Influence Effects in Childhood and Adolescence // Psychological Bulletin. 2021. Vol. 147, No. 7. P. 719–747. DOI: 10.1037/bul0000329.
6. Cipriano C., Strambler M.J., Naples L.H., Ha C., Kirk M., Wood M., Sehgal K., Zieher A.K., Eveleigh A., McCarthy M., Funaro M., Ponnock A., Chow J.C., Durlak J. The State of Evidence for Social and Emotional Learning: A Contemporary Meta-Analysis of Universal School-Based SEL Interventions // Child Development. 2023. Vol. 94, No. 5. P. 1181–1204. DOI: 10.1111/cdev.13968.
7. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel. 78–79-moddalar.